

15. Бойко А. Е. Сучасні підходи до розуміння феномену самовираження особистості / А. Е. Бойко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2010. – Вип. 14, кн. 2. – 604 с.

Анотація

О.С.Джафарова

Творческое самовыражение как научная проблема

На основе анализа различных концепций в статье раскрыта сущность понятия творческое самовыражение, его функции. Определено место самовыражения в системе понятий: самореализация, саморазвитие, самоактуализация. Выделены компоненты внутреннего мира: когнитивный, эмоционально-оценочный, поведенческий. Сделан вывод о том, что этапы творческого самовыражения близки этапам творческой деятельности. В конце обозначена необходимость активизации творческого самовыражения в детском возрасте.

Ключевые слова: самовыражение, самореализация, творчество, саморазвитие, самость, образ „Я”, образ мира, внутренний мир.

Summary

O.S.Dzhafarova

Creative Self-Expression as a Scientific Problem

On the basis of different conceptions analysis, in this article we define the essence of conception “creative self-expression” and its functions. We have defined the place that self-expression takes in the system of conceptions: self-realization, self-development, and self-actualization. We have pointed out the components of inner world: cognitive, emotional-evaluative, and behavioral. We have come to the conclusion that the phases of creative self-expression are close to the phases of creative activity. In the end we have brought out the need to activate the creative self-expression in childhood.

Keywords: self-expression, self-realization, creativity, self-development, self, „Me” image, the image of world, inner world.

Дата надходження статті: „26” березня 2012 р.

УДК 37.064.1

Т.О.ДОВЖЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Харків)

Виховання дітей у різних за структурою родинах

У статті розкрито особливості виховання єдиної дитини в родині, позитивні і негативні характеристики виховання в багатодітній родині. Також виділено типові труднощі виховання дитини в неповній родині. Охарактеризовано принципи родинного виховання: діалогічності у спілкуванні; прийняття дитини; незалежності дитини.

Ключові слова: сім'я, родинне виховання, дитина, принципи виховання.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Наше суспільство актуалізує звернення педагогічної науки і громади до проблем сімейного виховання, активізації соціально-педагогічної діяльності освітніх закладів. Загальновідомо, що щасливе суспільство може бути лише за умови, коли його утворюють щасливі сім'ї. Сім'я – перше і важливе середовище становлення особистості дитини. Вплив найближчого оточення часто набуває пріоритету і на рівні спадковості визначає властивості характеру особистості та стає мірилом життєвих цінностей дорослої людини.

Аналіз досліджень і публікацій... У вітчизняній та зарубіжній психологічній літературі представлені роботи, у яких запропоновано як опис, так і порівняльний аналіз різних типологій сімейного виховання (О.В.Буренкова, О.О.Бикова, Л.І.Вассерман, А.Я.Варга, І.О.Горькова, Є.Л.Дугарова, Е.Г.Ейдемільер, Г.Крайг, А.Є.Личко, І.М.Марковська, Е.Маккобі, Дж.Мартін, В.М.Мініяров, О.Є.Роміцина, О.М.Спірева, В.Юстіцкіс та ін.). В дослідженні стилів сімейного виховання ми спираємось на типологію Е.Г.Ейдемільера, який виділяє „поблажливу гіперпротекцію”, „емоційне відторгнення”, „гіпопротекцію”, „домінуючу гіперпротекцію”, „підвищену моральну відповідальність”.

Формулювання цілей статті... Однак проведений аналіз довів, що до цього часу у наукових працях не розкрито повною мірою питання особливостей виховання дитини у різних за структурою родинах, що й **визначено метою цієї статті.**

Виклад основного матеріалу... Родина – складна багатofункціональна система, вона виконує ряд взаємозалежних функцій. Функція родини – це спосіб прояву активності, життєдіяльності її членів. До

функцій родини варто віднести: економічну, господарсько-побутову, рекреативну чи психологічну, репродуктивну, виховну. Соціолог А.Г.Харчев вважає репродуктивну функцію родини головною суспільною функцією, в основі якої лежить інстинктивне прагнення людини до продовження свого роду. Але роль родини не зводиться до ролі „біологічної” фабрики. Виконуючи цю функцію, родина є відповідальною за фізичний, психічний і інтелектуальний розвиток дитини, вона виступає своєрідним регулятором народжуваності. В даний час демографи відзначають зниження народжуваності на Україні. Зокрема, у 2011 р. Інститутом соціологічних досліджень було оприлюднено дані про групи ризику бідності. Заявлено, що народження однієї дитини збільшує індекс ризику на 37 відсотків, а народження другої дитини – збільшує відсоток ризику ще на 56 одиниць із 100 [4, с.112].

Однак соціально-економічна нестабільність часто приводить до демографічної кризи. Сьогодні в усьому світі популяризуються цінності здорового способу життя, цноти, сімейні цінності. Адже людина здобуває цінність для суспільства тільки тоді, коли вона стає особистістю, і становлення її вимагає цілеспрямованого, систематичного впливу. Саме родина з її постійним і природним характером впливу покликана формувати риси характеру, переконання, погляди, світогляд дитини. Тому виділення виховної функції родини як основної має суспільний сенс.

Для кожної людини родина виконує емоційну і рекреативну функції, що захищають людину від стресових і екстремальних ситуацій. Затишок і тепло домашнього вогнища, реалізація потреби людини в довірливому й емоційному спілкуванні, співчуття, співпереживання, підтримка – усе це дозволяє людині бути більш стійкою до умов сучасного неспокійного життя. Сутність і зміст економічної функції складається у веденні не тільки загального господарства, але й в економічній підтримці дітей та інших членів родини в період їхньої непрацездатності. Взаємини підлітків із батьками – тема для вивчення фахівцями Українського інституту соціальних досліджень разом із Державним інститутом сім'ї та молоді. Дані соціологів (міжнародне дослідження „Здоров'я та поведінкові орієнтації підлітків”) не суперечать усередненій картині нашого буття. Виявляється, відповідаючи на їхні запитання, підлітки вмюють якомсь „виправдовувати своє існування” перед батьками, дофантазуючи, що матеріально вони перебувають на більш високому рівні, ніж насправді, зараховуючи себе саме до „золотої середини”. Насправді ж, за європейськими стандартами, в Україні 73% сімей мають низьке матеріальне становище, 23% – середнє і близько 4% – високе. Тобто, за матеріальним становищем сімей Україна в нас практично позаду цивілізованої Європи [4, с.28].

Безперечно, батьки, що мають єдину дитину, звичайно, приділяють їй надмірну увагу. Вони занадто піклуються про неї тільки тому, що вона у них одна, тоді, як насправді вона всього лише перша. І дійсно, деякі з нас здатні спокійно, зі знанням справи ставитися до первістка так, як ми тримаємося потім з наступними дітьми. Головна причина тут – недосвідченість. Є, однак, й інші підстави. Якщо не торкатися деяких обмежень фізичного порядку, одних батьків лякає відповідальність, інші побоюються, що народження другої дитини позначиться на їхньому матеріальному становищі, треті, хоча ніколи не визнають цього, просто не люблять дітей, і їм цілком достатньо одного сина чи однієї доньки.

Деякі перешкоди в психічному розвитку дітей мають зовсім визначену назву – штучно створені комфортні умови, коли дитину пестять, ніжать, балують – одним словом, носять на руках. Через надмірну увагу дорослих психічний розвиток такої дитини неминуче сповільнюється. У результаті надмірної поблажливості, якою ми оточуємо її, вона неодмінно зіткнеться із серйозними труднощами і розчаруванням, коли опиниться за межами домашнього кола, оскільки і від інших людей буде очікувати уваги, до якої звикла у домі своїх батьків. З цієї ж причини така дитина занадто серйозно стане відноситися і до самої себе. Саме тому, що її власний світогляд певною мірою обмежений, односторонній, емоційно-почуттєвий особистий досвід часто заважає такій дитині навчитися розрізняти дріб'язкові життєві ситуації і серйозні проблеми. У результаті спілкування з людьми іншого соціального рівня, життєвого досвіду буде для неї набагато важчим, ніж для інших дітей. Вона почне уникати контактів, усамітнюватися. Їй ніколи не доводилося поділяти з братами чи сестрами батьківську любов, не говорячи вже про ігри, свою кімнату, одяг, тому природно, що такій дитині важко знайти спільну мову з іншими дітьми і своє місце в дитячому співтоваристві.

Для розвитку психіки кожна дитина потребує щиросердечного простору, у якому вона змогла б вільно пересуватися. Їй потрібна внутрішня і зовнішня воля, вільний діалог з навколишнім світом, щоб її не підтримувала постійно рука батьків. Дитині не обійтися без забрудненого обличчя, розірваних штанів і бійок. Єдиний же дитині часто відмовлено у такому просторі. Усвідомлено чи ні, їй нав'язують роль зразкової дитини. Вона повинна особливо чемно вітатися, особливо виразно читати вірші, вона повинна бути зразково чепурною і виділятися серед інших дітей. Щодо неї будуються честолюбні плани на майбутнє. За кожним проявом її життєвої позиції ведеться уважне спостереження, із заклопотаністю оцінюються найменші елементи її світоглядних думок і вчинків. Таке відношення до неї несе небезпеку, що єдина дитина перетвориться в розпечену, несамостійну, невпевнену в собі, що переоцінює себе, дитину [3].

Але цього можна уникнути, якщо дотримуватися одного простого правила: у родині, де росте одна дитина – жодної винятковості! В організації педагогічної просвіти батьків, які мають одну дитину, варто наголошувати на значенні особистісних характеристик самих батьків, орієнтувати їх на постійне самопізнання і самовдосконалення. Адже їхній приклад активного, діяльного і творчого життя сприятиме успішній соціалізації їхньої дитини.

Виховний потенціал багатодітної родини має свої позитивні і негативні характеристики, а процес соціалізації дітей у таких родин – свої труднощі, проблеми. З одного боку, тут, як правило, виховуються розумні потреби й уміння узгоджувати свої вчинки з іншими; ні в кого з дітей немає привілейованого становища, немає ґрунту для формування егоїзму, асоціальних рис; більше можливостей для спілкування, турботи про молодших, засвоєння моральних і соціальних норм і правил гуртожитності; краще можуть формуватися такі моральні якості, як чуйність, людяність, відповідальність, повага до людей, а також якості соціального порядку – здатність до спілкування, адаптації, толерантність. Діти з таких родин виявляються більше підготовленими до подружнього життя, вони легше переборюють рольові конфлікти, пов'язані з завищеними вимогами однієї людини до іншої і заниженими вимогами до себе.

Однак процес виховання в багатодітній родині не менш складний і суперечливий. По-перше, у таких родин дорослі досить часто втрачають почуття справедливості по відношенню до дітей, часто виявляють до них неоднакову прихильність і увагу. Скривджена дитина завжди гостро відчуває дефіцит тепла й уваги до себе, своєрідно реагуючи на це: в одних випадках супутнім психологічним станом для неї стає тривожність, почуття недосконалості та невпевненості у собі, в інших – підвищена агресивність, неадекватна реакція на життєві ситуації. Для старших дітей у багатодітній родині характерна категоричність у судженнях, прагнення до лідерства, керівництво навіть у тих випадках, коли для цього немає потреби. Усе це, звичайно, ускладнює процес соціалізації дітей. По-друге, у багатодітних родин різко збільшується фізичне і психічне навантаження на батьків, особливо на матір. Вона має менше вільного часу і можливостей для виховання дітей і спілкування з ними, для прояву уваги до їх інтересів. На жаль, діти з багатодітних родин частіше стають на соціально небезпечний шлях, майже в 3,5 рази частіше, ніж діти з родин інших типів.

Багатодітна родина має менше можливостей для задоволення потреб та інтересів дитини, якій і так приділяється значно менше часу, ніж в родині з однією дитиною, що, природно, не може не позначитися на її розвитку. У цьому контексті рівень матеріальної забезпеченості багатодітної родини має дуже істотне значення. Моніторинг соціально-економічного потенціалу родин показав, що більшість багатодітних родин живе нижче межі бідності.

Проте за складом сімей ми ще виглядаємо добре. Якщо в середньому у цивілізованому світі (Європа, Канада і США) батько й мати в повній сім'ї виховують 78% дітей, то в Україні – майже 79%. У Штатах же – всього 60%. Навіть у консервативних Англії, Уельсі, Шотландії, Швеції таких сімей – 62–67%. „Середньодивілізаційний” стандарт тримає наша країна й за кількістю неповних сімей. Як правило, підлітка виховує сама мати й рідко – батько, таких 13,7% (за кордоном – 13%) [4, с.143].

Так званих реструктурованих (перебудованих) сімей, де сім'я повна, але хтось із батьків нерідний, в Україні – 6,6%. У цивілізованому світі – 8%. 1% українських підлітків живе або з родичами (не має батьків), або з бабусями та дідусями. Сьогодні в Україні понад 20% дітей, які виховуються в неповних сім'ях або ж у сім'ях, які не виконують своїх функцій повною мірою. Завжди вважалося, що педагоги, психологи, соціальні працівники повинні приділяти підвищену увагу підліткам із неповних сімей, адже самотнім матерям, зайнятим на роботі, часто бракує на це часу й сил. Проте, нині соціологи дійшли висновку, що більшої уваги стала потребувати реструктурована сім'я, в якій хтось із батьків нерідний. Часто відверта нелюбов вітчима або мачухи спонукає підлітка заглушувати відчуття неприкаяності й вини за власне існування бравадою і самоствердженням – тютюн, алкоголь, ранній секс. Це дає ілюзію захисту і визнання у середовищі однолітків. Прихований конфлікт у деяких зовні благополучних реструктурованих сім'ях полягає у психологічному неприйнятті чужого чоловіка поруч із матір'ю і чужої жінки поруч із батьком.

До речі, підлітки з будь-яких за складом сімей, які відчувають дефіцит уваги і розуміння, ті, хто потребує самоствердження в очах дорослих і має „дорослі” секрети, найчастіше „призначають” собі братів, сестер, тьоть, дядь, одне слово – всю близьку й далеку рідню, з-поміж сусідів по двору, тренерів у спортивних секціях, перукарів, продавців. Головне, щоб вони були молодшими за батьків. Часто виходить повноцінне „напівродинне” спілкування. Чому „призначають” чужих близькими, а не просто друзями? З позицій психолого-педагогічної науки це пояснюється прагненням людини до „надповної” родини, яке зафіксовано в ментальній пам'яті. Масове братання підлітків із доступним їм дорослим світом трапляється частіше, ніж звертання до психолога. Саме за „високим градусом” сімейної теплоти, турботливості й душевності Україна, попри всі країни, посідає одне з перших місць у світі, причому поряд зі слов'янськими країнами – Словаччиною та Польщею. Проте цікаве наповнення цієї цифри підлітковою оцінкою. Так, високо цінувати доброту своїх батьків на тому тлі, що лише 30% їх

мотивують для підлітків свої вимоги. Можемо припустити, що нормою доброти й турботливості в Україні стала певна авторитарність старших у сім'ї. Це обумовлено давніми традиціями козацького села, пережитками тоталітаризму, складними економічними умовами, формалізмом у сфері сімейного права.

Соціологи відзначають, що авторитарний стиль виховання підлітків в українських сім'ях усе-таки переважає. Тримається він на стратегії покарань і заохочень, навіювань і повчань. Покарання застосовують у 40% сімей. Причому, в міру дорослішання підлітка у батьків зростає бажання „задавити” його індивідуальність разом із провинами. Карають 15 – 17-літніх підлітків 43% матерів і 39% батьків.

Так званий демократичний стиль виховання підлітків властивий 34% матерів і 25% батьків. Вони не вважають покарання радикальним способом виховання і якщо вже вдаються до нього, завжди пояснюють підліткові причини обмеження його свобод. 25% батьків сповідають принцип невтручання у виховання своїх нащадків. Певна відстороненість старших від молодших характерна і для сімей із добре вихованими й дуже самостійними підлітками, які здатні самі вирішувати свої проблеми. Що ж до інших методик виховання – 15 – 17-літні „безпритульні” із зовні благополучних та інших сімей відзначають, що на їхню „неправильну поведінку” не звертають уваги 21% матерів і 21% батьків. Проте, й такі батьки „прозрівають”, коли раптом бачать свою дитину збоку – агресивною і нереалізованою. Тоді відбувається повернення до авторитарного стилю.

Довірливі стосунки з батьками та батьківський контроль вважають нормою більшість підлітків. За таким показником, як благополучні стосунки підлітків із батьками, Україна виглядає дуже цивілізованою країною – потрапляє в двадцятку таких. Хоча половина 15-річних дівчаток заявляють, що їм важко знайти контакт із батьком, і, хоч як дивно, ті ж проблеми в одній третині хлопчиків. 17% старшокласників відзначають повну відсутність контролю з боку батька. Батьки менш емоційні, ніж матері, і тому менше занурені в „дитячий побут”, зате у конкретній справі допомогти нащадкам завжди раді. Підлітків, які це цінують, 40%, – вони вважають, що батьки завжди розуміють їхні проблеми й турботи. Ще 40% засмучені – тато розуміє їх не завжди... 13% старших дітей сказали, що не бачаться зі своїм батьком.

Мама підліткам ближчі, хоча й контролюють їх більше. 68% матерів і лише 34% батьків знають, на думку дітей, із ким вони дружать. 47% матерів – і лише 29% батьків – знають, на що підлітки витрачають кишенькові гроші. 64% матерів і 39% батьків знають, де підлітки проводять час після школи. Саме мами переважно здійснюють контроль мережевого заочного спілкування дітей.

Батьки переоцінюють свою поінформованість у справах підлітків, а також рівень сімейного порозуміння (68 – 78%), із цим погоджуються 55% підлітків стосовно матері і 33% – стосовно батька. Найчастіше підлітки обговорюють із батьками своє майбутнє (60 – 70%), здоров'я (55 – 65%), друзів (50 – 60%), харчування (45%), поведінку зі сторонніми людьми в різних ситуаціях (40%), стосунки в сім'ї (до 40%). Проте реальним життям їм жити не дуже хочеться – і це порівняно з планами на віддалене майбутнє (за останніми тенденціями – бачать себе не лише фотомоделями, а й чиновниками чи силовиками). Адже в економічне становище сім'ї вникають тільки 24% підлітків. Тему стосунків між статями довіряють старшим 20–25% підлітків, тему статевого дозрівання – 10–20%, інтимних стосунків – 5–10% [4, с.162].

Довіра дітей до батьків в сучасних українських родинах досить висока: 36% 10 – 16-річних довіряють батькам і повністю з ними відверті, 52% – довіряють цілком, але не все обговорюють. Наприклад, не обговорюють тему сексу, в якому, на жаль, досить обізнані. 4% опитаних „філософів” вважають, що сексуальний досвід – це мода й самостійна цінність. Кожен третій з-поміж 15-річних підлітків уже мав сексуальний досвід. Серед опитаних учнів 8–10 класів майже кожен третій перед статевим актом вживав алкогольні напої або наркотики.

Дорослі для дитини є своєрідним „психологічним центром”. Якщо „психологічний центр” в обличчі матері, батька не виконує покладені на нього природою та суспільством функції, у дитини з'являється почуття неспокою та небезпеки [2]. Це – причина психологічного виштовхування людини, формування в неї особистої позиції ворожості, жорстокості. Є тверда залежність між ставленням дорослого до дитини і ставленням дитини до нього. Тільки ті діти, які пройшли сімейну школу гуманних почуттів, здатні набути надійний імунітет проти жорстокості, агресивності. І коли ми говоримо про становлення дитячої особистості, то своїм корінням її гуманізм сягає сім'ї і зміцнюється тоді, коли навколишнє життя ще не чинить на дитину вирішального впливу. Ось чому батьки, і тільки вони, відповідальні за дитячу жорстокість і агресивність. Серце дитини чутливе і до добра, і до зла. Проте, щоб утвердити добро, треба докласти багато зусиль, зуміти запалити в маленькій душі незгасний вогник краси людського життя. Тож спробуймо створити таке середовище, у якому ми з вами будемо небайдужими до наших дітей, де кожен уболіватиме за долю ближнього.

На відміну від суспільного, сімейне виховання засноване на почуттях любові, взаємоповаги, співчуття, співпереживання тощо. Вони визначають моральну атмосферу сім'ї та взаємини, що

впливають на людину протягом життя. Якщо в сім'ї відсутня гармонія, а дорослим притаманні шкідливі звички, нещирість, брехливість, асоціальна поведінка, то розвиток особистості ускладнюється, сімейне виховання стає негативним чинником формування особистості дитини, сім'я набуває проблемного характеру. Основним надбанням підліткового віку є самосвідомість, самооцінка, уявлення про себе як про суб'єкта діяльності, спілкування. Функціонально самосвідомість складається з єдності самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе, саморегуляції. Через самопізнання підліток усвідомлює свою значущість. Узагальнені результати пізнання та емоційно-ціннісного ставлення до себе закріплюються підлітком внаслідок відповідної самооцінки [3].

На основі значущих самооцінок ґрунтується самоповага, що є узагальненою самооцінкою особистості, ступенем сприйняття себе як цілого. Самооцінка підлітка формується під впливом оточуючих: батьків, вчителів, товаришів, а також результатів власної діяльності. У підлітковому віці ставлення до себе йде на фоні підвищеної емоційності, ранимості, тривожності, протиріч. Підліток ще не вміє правильно ставитись до себе, своїх здібностей, якостей особистості як позитивних, так і негативних.

Адекватна самооцінка підлітка формується за сприятливих зовнішніх умов: вимогливості, справедливого ставлення та доброзичливості до підлітка в родині, об'єктивній педагогічній оцінці якостей особистості, результатів діяльності підлітка, адекватної громадської думки.

Глибокий постійний психологічний контакт із дитиною – це універсальна вимога до виховання, яка однаковою мірою може бути рекомендована всім батькам, контакт необхідний у вихованні кожної дитини в будь-якому віці. Саме відчуття і переживання контакту з батьками дає дітям можливість відчуття й усвідомити батьківську любов, прихильність і турботу. Основа для збереження контакту – щира зацікавленість в усьому, що відбувається в житті дитини, зацікавленість його дитячими, нехай найбільш дріб'язковим і наївним, проблемами, бажання зрозуміти, бажання спостерігати за всіма змінами, що відбуваються в душі та свідомості зростаючої людини. Цілком природно, що конкретні форми і прояви цього контакту широко варіюють, у залежності від віку й індивідуальності дитини. Але корисно замислитись і над загальними закономірностями психологічного контакту між дітьми і батьками в родині.

Контакт ніколи не може виникнути сам собою, його потрібно будувати з дитиною. Коли говориться про взаєморозуміння, емоційний контакт між дітьми і батьками, мається на увазі деякий діалог, взаємодія дитини і дорослого. Головне у встановленні діалогу – це спільний потяг до загальної мети, спільне бачення ситуацій, спільність у напрямку дій. Мова йде не про обов'язковий збіг поглядів і оцінок. Найчастіше точка зору дорослих і дітей різна, що цілком природно при розходженнях досвіду. Однак першорядне значення має сам факт спільної спрямованості до вирішення проблем. Дитина завжди повинна розуміти, якими цілями керується батько в спілкуванні з ним. Дитина, навіть у найменшому віці, повинна ставати не об'єктом виховних впливів, а союзником у загальному сімейному житті, навіть її творцем. Саме тоді, коли дитина бере участь у загальному житті родини, розділяючи всі її цілі та плани, зникає звичне виховання, поступаючись місцем справжньому діалогу. Найбільш істотна характеристика діалогічного спілкування, що виховує, полягає у встановленні рівності позицій дитини і дорослого. Досягти цього в повсякденному сімейному спілкуванні з дитиною дуже важко. Звичайно, стихійно виникаюча позиція дорослого – це позиція „над” дитиною. Дорослий має силу, досвід, незалежність – дитина фізично слабша, недосвідчена, цілком залежна. Всупереч цього батькам необхідно постійно прагнути до встановлення рівності. Вимога рівності позицій у діалозі спирається на той незаперечний факт, що діти роблять безсумнівний вплив, який виховує, і самих батьків. Під впливом спілкування з власними дітьми, включаючи в різноманітні форми спілкування з ними, виконуючи спеціальні дії у спілкуванні за дитиною, батьки значною мірою змінюються у своїх психічних якостях, їх внутрішній світ помітно трансформується. З цього приводу звертаючись до батьків, Я. Корчак писав: „Наївна думка, що, наглядаючи, контролюючи, повчаючи, прищеплюючи, викорінюючи, формуючи дітей, батько, зрілий, сформований, незмінний, не піддається впливу середовища, у якому виховує і дітей” [1, с.324].

Рівність позицій у діалозі складається з необхідності для батьків постійно вчитися, бачити світ у найрізноманітніших його формах очима своїх дітей. Контакт із дитиною, як вищий прояв любові до неї, варто будувати, ґрунтуючись на постійному, безперервному бажанні пізнавати своєрідність її індивідуальності. Крім діалогу для вселяння дитині відчуття батьківської любові необхідно виконувати ще одне надзвичайно важливе правило. Психологічною мовою ця сторона спілкування між дітьми і батьками називається прийняттям дитини. Під прийняттям розуміється визнання права дитини на властиву їй індивідуальність, несхожість на інших, у тому числі несхожість на батьків. Прийняття дитини – значить стверджувати неповторне існування саме цієї людини, із усіма властивими їй якостями. Насамперед, необхідно з особливою увагою відноситися до тих оцінок, які постійно висловлюють батьки в спілкуванні з дітьми. Варто категорично відмовитися від негативних оцінок особистості дитини і властивих їй якостей характеру. На жаль, для більшості батьків стали звичними

висловлення типу: „От безгрудий! Скільки разів пояснювати, негідник!”, „Так навіщо ж я тебе тільки на світ народила, упертюх!”, „Будь-який дурень на твоєму місці зрозумів би, як зробити!”.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку... Встановлено, що „стиль сімейного виховання” традиційно розглядається як найважливіший елемент індивідуального середовища дитини. Під стилем сімейного виховання розуміється багатомірне утворення, яке включає ставлення батьків до дитини та переживання цього ставлення (емоційний компонент), особливості сприймання та розуміння характеру дитини, її вчинків (когнітивний компонент), поведінкові стереотипи у різних за структурою родинах, які практикуються стосовно дитини (поведінковий компонент). Найбільш повною характеристика стилів сімейного виховання представлена „поблажливою гіперпротекцією”, „емоційним відторгненням”, „гіпопротекцією”, „домінуючою гіперпротекцією”, „підвищеною моральною відповідальністю”, „жорстоким поводженням”. Дана типологія включає у якості основної та загальної для всіх стилів сімейного виховання емоційну складову, що відображає ставлення батьків до дитини, яке виявляється в його прийнятті або відторгненні. Саме ця емоційна складова і надає підстави для дослідження стилів сімейного виховання дітей у різних за структурою родинах.

Усім майбутнім і нинішнім батькам варто дуже добре зрозуміти, що кожне таке висловлення, яким би справедливим по суті воно не було, якою би ситуацією не викликалося, робить серйозну шкоду контакту з дитиною, порушує впевненість у батьківській любові. Необхідно виробити для себе правило не оцінювати негативно самої дитини, а критикувати тільки невірну здійснену дію чи помилковий, необдуманий вчинок. Формула істинної батьківської любові, формула прийняття – це не „люблю, тому що ти – гарний”, а „люблю, тому що ти є, люблю такого, який є”. Виховує дитину не тільки прийняття, похвала чи осудження, виховання складається з багатьох інших форм взаємодії і народжується в спільному житті в родині. Тут же мова йде про реалізацію любові, про творення правильного емоційного фундаменту, правильної почуттєвої основи контакту між батьками і дитиною. Вимога прийняття дитини, любові до такої, якою вона є, базується на визнанні і вірі у розвиток, а отже, у постійне вдосконалювання дитини, на розуміння нескінченності пізнання людини, навіть якщо вона зовсім ще мала.

Подальшого вивчення і наукового обґрунтування потребують питання компаративного аналізу досвіду організації педагогічної пропедевтичної роботи з батьками дітей, спрямованої на корегування і попередження негативних наслідків виховних впливів на становлення і розвиток особистості кожної дитини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Корчак Я. Избранные педагогические произведения / Януш Корчак. – М. : Педагогика, 1979. – 528 с.
2. Маленкова Л. И. Педагоги, родители и дети / Маленкова Л. И. – М. : ВЛАДОС, 1999. – 197 с.
3. Санникова О. П. К вопросу об изучении эмоциональности семьи (Презентация психодиагностической методики) / Санникова О. П., Кошлань И. Г. // Вісник Харківського Університету. – 2002. – Ч. 1. Серія „Психологія”. – С. 209–211.
4. Український статистичний щорічник. – К. : Статист-Універсум, 2011. – 722 с.

Анотація

Т.А.Довженко

Воспитание детей в разных по структуре семьях

В статье раскрыты особенности воспитания одного ребенка в семье, положительные и отрицательные характеристики воспитания в многодетной семье. Также выделены типичные трудности воспитания ребенка в неполной семье. Охарактеризованы принципы семейного воспитания: диалогичности в общении; принятия ребенка; независимости ребенка.

Ключевые слова: семья, семейное воспитание, ребенок, принципы воспитания.

Summary

T.A.Dovzhenko

Education of Children in Different according to the Structure Families

The peculiarities of education of one child in a family, positive and negative characteristics of education in large family are revealed in the article. Typical difficulties of education of a child in one-parent family are also selected. The principles of family education are described: dialogue in communication; acceptance of a child; independences of a child.

Keywords: family, family education, child, principles of education.

Дата надходження статті: „26” березня 2012 р.